

(əvvəli ötən sayımızda)

XXVI FƏSİL. Qədim Turan yurdu Azərbaycan

Azərbaycan tarixinə həsr olunmuş bu bölümə məqsədimiz Azərbaycan tarixinin bütün dövrlərinin şərhini vermək deyil, onun ən qədim tarixinə dair keçən əsrlərin Avropa tarixçilərinin qədim mənbələrə əsasən ölkəmizin tarixi haqqında yazdıqları, lakin tarixşünaslığımızda öz əksini tapmamış fikirlərinə və tariximizin bəzi məqamlarına diqqəti cəlb etməkdir.

Azərbaycan tarixin ən qədim dövrlərindən etibarən turanlı öntürklərin məskunlaşmış olduqları önəmli bir coğrafiyadır. Tarixin ilkin dövrlərində öz ilkin yurdları Ural-Altay və Mərkəzi Asiyadan güney və doğu istiqamətində hərəkət edən turanlı öntürk boy-larının qovuşma yerini Azərbaycan təşkil edirdi. Burda məskunlaşmış güc toplayan turanlılar sonradan daha batı istiqamətinə hərəkət edərək Zaqros dağları, İkiçayarası, Anadolu və Aralıq dənizi hövzəsini məskunlaşmış, Mərkəzi Asiyadan sonra burda ikinci bir mədəniyyət mərkəzinə meydana gətirmişlər. Müxtəlif səbəblər üzündən Mesopotamiyadakı yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qalan Sumer və digər etnosların şimal və şərq istiqamətində geriye dönüş zamanı da Azərbaycan yenə də onların üzərindən keçdikləri və müəyyən qismlərinin məskunlaşdıqları güzərgah olmuşdur.

Ön türklərin tarixin ilkin dövrlərində Sibirin güneyindəki öz ilkin vətənləri Turandan hərəkət edərək Azərbaycan ərazisində məskunlaşmaları hadisəsini arxeoloji və antropoloji dəlillərlə yanaşı genetik uzmanlarının araşdırmaları əsasında da izləmək mümkündür.

Müasir dövrün görkəmli genetik uzmanı Anatoliy Klyosov yazır ki, R1b qaploqrupunun daşıyıcıları olan türkdilli tayfalar 6000 il öncə Cənubi Sibirdən Orta Volqa və Samara üzərindən hərəkət edərək Qafqaza gəlmiş və bir qismi burda yerləşdikdən sonra Anadolu istiqamətində hərəkət etmişlər. (Anatoliy Klyosov. 2010. T. 3. N1, Səh. 3-58)

A. Klyosov Rusiyanın "Den Tv" internet kanalının "Yasaqlanmış tarix. Slavyanlar və türklər minillik boyunca" adlı verilişdə türk dilinin tarixi, onların DNA geneologiyasına əsasən yayılma arealları haqqında bəhs edərkən Ön türklərin Azərbay-

canda məskunlaşması və onların mənşəyi məsələsi haqqında da bəhs etmişdir.

Prof. A. Klyosov bir çox qarşı iddialara rəğmən türk dillərinin sumer və elam dilləri ilə yaxınlıq əlaməti olduğunu vurğulamışdır. O türk dillərinin 1500 il yaşı

olduğu haqqındakı iddialara tənqidi münasibətini ifadə etmiş və akademik dairələrin iskitləri hind-avropalı və xüsusən iran-dilli hesab etmələrini yanlış hesab etdiyini bildirmişdir. O sak-iskitlərin türklər olduğunu və dillərinin də 1500 il bundan öncəki türk dili olduğunu qeyd etmişdir. O həmçinin DNA araşdırmalarına əsasən ermənilərin bu günkü Anadolu türkləri ilə eyni olduqlarını vurğulamışdır.

O Azərbaycan əhalisi haqqında bəhs edərkən onu bir neçə qədim miqrasiyanın varisləri adlandırmış və azərbaycanlıların əcdadlarının ilk miqrasiyasının 9-10 min il öncə baş verdiyini söyləmişdir. İkinci miqrasiya təxminən 7-8 min il öncə su-

merlər tərəfindən baş vermişdir. Üçüncü miqrasiya 4-5 min il öncə Avropadan olmuşdur və azərbaycanlıların əksəriyyəti bu üç köçmənin qarışımından ibarətdir. Klyosov Sumer dövlətinin yaradıcılarının qədim türklər olduğuna heç bir şübhə yeri qalmadığını və sumerlərin sonradan Azərbaycanda məskunlaşdığını söyləmişdir. Azərbaycanın əhalisinin Qafqazda ən qədim xalq olduğunu vurğulamışdır. Azərbaycan əhalisinin

Ələsgər Siyablı

merlər müxtəlif səbəblər üzündən öz yerlərini tərk edib qərbə doğru hərəkət etdikləri zaman ilk məskunlaşdıqları ərazi S. Kramerin də qeyd etdiyi kimi dağlıq bir ərazi, yeni Aratta və Azərbaycan ərazisi olmuşdur. Sumerlərin Mesopotamiyanın şimal-şərqindəki bir dağlıq ərazidən gəldikləri mixi mətnlərdə də öz əksini tapmışdır. Bu ərazi coğrafi baxımdan Azərbaycan ərazisinə uyğundur. Sumerlər uzun zaman ərzində burda yaşadıqdan sonra Mesopotamiyaya yenmiş və İkiçayarasının güneyində məskunlaşmışlar.

Çex assuroloq və arxeoloq Bedrix Hroznu arxeoloji və lingvistik dəlillərə əsasən Sumerlərin Mesopotamiyaya iki dalğa

Yüzlər sonra onların başqa bir qrupu olan Suburləryenə də Qafqazları keçib Azərbaycana gəlmiş və burdan hərəkətlə Anadoluya, Suriya və Babilə keçmişlər. Onlar üzərindən keçdikləri güzərgah olan Azərbaycan da yerləşərək yüzillər davam edən uzunmüddətli dayanacaq qurmuş və yeni mədəniyyətlər yaratmışlar. B. Hroznu sumerlərin Qafqazın güneyində, daha doğrusu Azərbaycanda məskunlaşdıqları zaman burdakı uşaklardan metalçılıq işini mükəmməl öyrəndiklərini yazır. (B. Hrozni. 1953, Səh. 39-40)

Ə. Elçibəy tarixi dəlillərə əsaslanaraq Kür-Araz uyqarlığının əsasının Sumerlər tərəfindən qoyulduğunu yazır və qədim Azərbaycan tarixinin ümumbəşəri dəyərini də dünyanın siyasi, mədəni tarixinin özülü sayılan Sumerin yaranması və inkişafında böyük rol oynamasında görür.

Yuxarıda Sumerlə əlaqədar bölümə bəhs etdiyimiz kimi is-

tər vəhşi sami tayfaları olan amorilərin dağıdıcı basqınları nəticəsində, istərsə dəqiqlik dəyişikliyi üzündən Sumer əhalisi öz yurdlarını tərk edib dünyanın müxtəlif ərazilərinə yayılmış və məskunlaşdıqları yeni ərazilərdə mədəniyyətin inkişafına səbəb olmuşdular. Bir çox müəlliflər bu hadisəni Uruk şəhərinin inkişafı, əhalinin artımı nəticəsində baş verdiyi fikrini dəirəli sürürlər.

E. q. V-IV minilliklərdə Qafqazın güneyinə və quzeyinə Sumerin Uruk şəhərindən böyük miqrant axını baş vermişdir. Onların gəlişi güneydə Kür-Araz və Quzeydə Maykop arxeoloji mədəniyyətinin inkişafına səbəb olmuşdur. Bu sumer türklərinin nə zamansa tərk etdikləri öz qədim yurdları Azərbaycana təkrar dönüşləri idi.

Tarixi ədəbiyyatda "uruk expansion" və ya Uruk genişlənməsi adlanan bu hadisənin təsiri ilə Qafqazın Kür-Araz mədəniyyəti geniş inkişafa məruz qalıb e. q. IV-III minilliklərdə bütün Qafqazı, Şərqi Anadolunu, İran yaylasının şimal ərazilərini, Yaxın Şərqi və hətta Avropanı əhatə etmişdir. Uruk miqrantları Qafqaza doğru iki istiqamətdə hərəkət etmişlər, bir istiqamət Anadolunun şərqisi ilə Fərat çayı axarı boyunca Arslan təpə üzərindən Axalsix-Abastuman istiqamətində şimala doğru hərəkət etmiş. Sonra Baqdadı-Kutaisi istiqamətində irəliləyərək Rioni çayına çatmışlar. Onlar burda Abastumani, Orçoşani, Ağ mağara, Dzudzuani mağarasında, Samekledle, Samertsxledle arxeoloji mədəniyyətlərin əsasını qoymuşlar. Urukun sumerli miqrantların bir qolu Rioni və Kvirila çayları hövzəsindən keçərək şərqə doğru hərəkət edərək Kvemo Kartli adlanan və Azərbaycan türklərinin tarixi əraziləri olan Başkeçid, Bolnisi, Marneuli, Qarayazi, Salka, Tetri Tskaro ərazilərində məskunlaşmışlar.

(ardı gələn sayımızda)

Dünya tarixinin Turan dövrü